

Порядок і підстави застосування оперативно-розшукових заходів для розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів

Горбачевський Віталій Якович – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Статтю присвячено питанням підстав і порядку застосування оперативними підрозділами міліції оперативно-розшукових заходів у кримінальних провадженнях під час розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів.

Ключові слова: оперативні підрозділи, слідчий, прокурор, слідчий суддя, злочини, оперативно-розшукові заходи, кримінальне провадження.

Відповідно до чинного законодавства України органи внутрішніх справ виконують низку державних завдань щодо протидії злочинності. Одним із найважливіших, яке належить до компетенції підрозділів карного розшуку, є розкриття злочинів, що мають підвищений рівень суспільної небезпеки і, зазвичай, викликають значний резонанс. До таких злочинів, насамперед, належать тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Діяльність оперативних підрозділів базується на відповідній правовій основі, яка регламентує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, профілактичну та адміністративну функції їх працівників, права та обов'язки яких визначають гарантії законності діяльності оперативних підрозділів, а також соціальний і правовий захист працівників та осіб, які залучаються до виконання оперативних завдань.

Правові підстави застосування оперативно-розшукових заходів для розкриття злочинів містяться у Конституції України, Кримінальному та Кримінальному-процесуальному кодексах України, Кодексі України про адміністративні

правопорушення, законах України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про міліцію”, “Про прокуратуру”, інших законодавчих актах, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України та міжнародно-правових угодах, учасником яких є Україна.

Оперативні підрозділи у своїй діяльності з розкриття злочинів керуються також вимогами відомчих нормативних актів МВС України: наказами, положеннями, інструкціями, настановами, рішеннями колегії МВС України тощо, які регламентують організацію, методику, тактику діяльності щодо розкриття злочинів, визначають перелік і порядок використання оперативних та оперативно-технічних засобів тощо.

Серед зазначених правових актів найвищу юридичну силу має Конституція України, що є законом прямої дії, який застосовується на всій території нашої країни. Всі інші закони та підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти мають відповідати нормам Конституції України. В іншому випадку вони вважаються недійсними.

Важливими для діяльності оперативних працівників є закріплені у Конституції України положення про забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання за умови їх рівності перед законом та про правові засади, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [1, ст. 13, 19].

Керуючись цими та іншими конституційними нормами, оперативні працівники захищають права і свободи громадян, власність у всіх її формах, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань.

При цьому вони повинні неухильно дотримуватись конституційних норм, які встановлюють недоторканність особи, її житла, таємницю особистого та сімейного життя, листування, телефонних розмов і телеграфної та іншої кореспонденції, презумпцію невинуватості. Оперативні працівники мають поважати гідність особи та проявляти до неї гуманне ставлення, захищати права людини незалежно від її соціального та майнового стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови, освіти, віросповідання, політичних та інших переконань. Будь-яка упередженість оперативних працівників відносно особи є неприпустимою.

Оперативні працівники мають у своїй діяльності керуватися виключно законом. Ніякі виняткові обставини або накази чи розпорядження вищестоящих посадових осіб не можуть бути підставою для вчинення оперативним працівником будь-яких злочинних дій [1, ст. 60].

Разом з тим, Конституція містить положення щодо можливості тимчасового обмеження прав особи [1, ст. 30, 31]. На цих положеннях засновано право оперативних працівників при розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів, за рішенням суду тимчасово обмежувати права громадян на приватність. Таке обмеження відбувається, зокрема, в ході проведення оперативно-розшукових заходів. Воно може застосовуватися лише за рішенням суду щодо особи, в діях якої є ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину, та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства [2, ч. 5 ст. 9].

У разі порушення прав і свобод людини або юридичної особи, а також у разі, коли причетність до правопорушення особи, щодо якої проводилися оперативно-розшукові заходи, не підтвердилася, МВС України зобов'язане невідкладно поновити порушені права та відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки [2, ч. 8 ст. 9].

Одержані у процесі розкриття кримінального правопорушення відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, не підлягають розголошенню, і у разі, коли вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, їх знищують у встановленому законом порядку [2, ч. 12, 13 ст. 9].

Правові підстави проведення оперативно-розшукових заходів з метою розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів містяться у Кримінальному кодексі України. Саме кримінально-правові норми визначають діяння, які є злочином, ознаки кваліфікації цих діянь з визначенням ступеня тяжкості злочину, а також встановлюють підстави кримінальної відповідальності за готування до злочину, замах на злочин тощо.

При визначенні можливості проведення оперативно-розшукових заходів, оперативний працівник має перекоонатися, що отримана ним інформація про протиправні дії осіб, може бути кваліфікована відповідно до гіпотези відповідної норми КК України як злочин. При визначенні можливості обмеження в ході ОРД конституційних прав громадян на підставі дозволу суду оперативний працівник має бути впевнений, що зазначені протиправні дії осіб кваліфікуються у КК України як тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Правові підстави проведення оперативно-розшукових заходів у рамках кримінального провадження з метою зібрання доказів по тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушеннях містяться також у нормах Кримінального процесуального кодексу. Окреслюючи завдання кримінального судочинства, КПК України встановлює, що одним із таких завдань є забезпечення швидкого, повного та неупередженого роз-

слідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений [3, ст. 2].

Саме на швидке і повне розкриття тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, викриття винних осіб спрямована оперативно-розшукова діяльність, яку здійснюють оперативні підрозділи міліції. КПК України зобов'язує оперативні підрозділи вживати необхідних оперативно-розшукових заходів для виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили [3, ч. 2. ст. 246].

Правові підстави застосування оперативно-розшукових заходів для розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів містять закони України "Про міліцію" та "Про оперативно-розшукову діяльність". Відповідно до Закону України "Про міліцію" міліція зобов'язана виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживаючи з цією метою оперативно-розшукових заходів, передбачених чинним законодавством [4, п. 2 ч. 1 ст. 10].

Згідно зі ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є: наявність достатньої інформації, одержаної у встановленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: – злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину; осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; – осіб безвісно відсутніх; – реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Зазначені підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановах слідчого, вказівках прокурора, ухвалах слідчого судді, суду, матеріалах правоохоронних органів, у запитах і повідомленнях правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

Залежно від ступеня тяжкості вчинених злочинів КПК України регламентує порядок кримінального провадження, визначає обставини, що підлягають доказуванню, дає поняття доказів та їх джерела, порядок збирання та надання доказів, їх оцінку, встановлює порядок проведення конкретних слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, а також

повноваження оперативних працівників по виконанню доручень слідчого у кримінальному провадженні. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових дій) є обов'язковим для виконання оперативним підрозділом [5].

При виконанні доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Разом з тим, співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [6, с. 61]. Новим КПК також визначено, що для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові дії), крім негласних слідчих (розшукових) дій.

Кодекс конкретизує негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Серед них: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

Правоохоронна практика свідчить, що розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, здебільшого, досягається завдяки здійсненню комплексу оперативно-розшукових заходів, які визначені Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність". Проведення оперативно-розшукових заходів є головним інструментом оперативних підрозділів. Підставою для їх здійснення Закон, насамперед, визначає наявність достатньої інформації, отриманої у встановленому Законом порядку, яка потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами, а також про осіб, які готують або вчинили злочин [6, п. 1 ч. 1 ст. 6]. Ключове значення для діяльності оперативних підрозділів мають установлені цим Законом їхні права, зокрема, право встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності, право здійснювати проникнення у злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з останнім, право проводити оперативно-технічні заходи тощо [6, ст. 8].

У разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку

та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

У разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування.

Важливими чинниками, які сприяють ефективній боротьбі із злочинністю, є відомчі нормативні акти. Так, наказом МВС України від 22 жовтня 2012 року № 940 затверджено Інструкцію з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, якою встановлено, що процес розкриття злочинів забезпечується шляхом проведення у максимально короткі терміни необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Керівники ГУМВС, УМВС мають забезпечувати безперервний контроль за організацією розкриття злочинів, постійно заслуховувати начальників міськрайлінорганів про хід цієї роботи, давати вказівки з питань проведення необхідних оперативно-розшукових заходів [7].

Відповідно до Інструкції, при вчиненні злочину, працівники карного розшуку:

- вживають оперативно-розшукових заходів для розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів, встановлення та розшуку осіб, які їх вчинили;

- разом з учасниками слідчо-оперативної групи беруть участь в огляді місця події, узгоджують зі слідчим основні напрямки оперативно-розшукових заходів для з'ясування відомостей про осіб, які можуть підозрюватися в учиненні злочину, та фактичних даних, що мають значення для його розкриття;

- з'ясовують ситуацію у громадян, які були на місці події, або у працівників міліції, що прибули до місця вчинення злочину раніше;

- встановлюють час, місце і обставини вчинення злочину, кількість злочинців, їх прикмети, наявність озброєння, транспортних засобів та напрямок, в якому вони зникли, які сліди ними залишені на місці події, які сліди через опір потерпілих, у разі подолання перешкод могли залишитися на одязі або тілі злочинця, які речі викрадено, їх прикмети та ознаки тощо;

- ознайомившись з обставинами вчинення злочину, організують і безпосередньо беруть участь у проведенні розвідувальних опитувань громадян, які проживають або перебувають в районі місця події; у разі потреби разом з іншими членами СОГ або із залученням додат-

кових сил здійснюють поквартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків злочину, збирання відомостей, що можуть бути використані для його розкриття;

– приймають рішення про обстеження прилеглої до місця події території для виявлення слідів та матеріальних об'єктів, придатних для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, загублених або викинутих злочинцем знарядь злочину, предметів із числа ним викрадених, інших речей, які мають значення для розкриття злочину;

– визначаються щодо можливості використання розшукового собаки з метою встановлення напрямку руху злочинця;

– отримавши дані про ймовірний напрямок руху злочинця або місце його перебування, вживають заходів для організації його переслідування;

– з метою встановлення та затримання злочинців, які могли використовувати для переміщення залізничний транспорт, проводять цільову перевірку придбаних квитків за прізвищами в базі даних білетних кас;

– забезпечують виконання доручень і вказівок керівника слідчої групи, слідчого, що належать до компетенції карного розшуку;

– координують діяльність оперативних працівників, що виїхали на місце події у складі СОГ;

– визначаються щодо оперативних можливостей в районі місця події, наявності джерел оперативної інформації, з якими організуються позачергові зустрічі, позаштатних працівників міліції з місцевих жителів, пенсіонерів ОВС, інших правоохоронних органів для з'ясування обставин, що передували злочину, виявлення осіб, причетних до нього, встановлення свідків, очевидців та інших осіб, які володіють інформацією про злочин;

– постійно інформують слідчого й чергову частину ОВС стосовно одержаних відомостей про злочинців для використання цієї інформації в їх розшуку та затриманні [7].

Розглядаючи правові підстави застосування оперативно-розшукових заходів для розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, варто згадати про Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700 [8]. Дана Інструкція визначає головним завданням взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового слідства своєчасне виявлення, якісне документування злочинів, забезпечення їх повного, всебічного та об'єктивного розслідування, притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності, відшкодування заподіяної злочинами шкоди, відновлення порушених прав громадян.

Згідно з даною Інструкцією працівники карного розшуку після узгодження зі слідчим основних напрямів оперативно-розшукових заходів для з'ясування відомостей про осіб, які

можуть підозрюватися в учиненні злочину, та фактичних даних, що мають значення для його розкриття, опитують громадян, які були на місці події, працівників міліції, що першими прибули до місця вчинення злочину. В разі потреби, разом з іншими членами СОГ або із залученням додаткових сил, здійснюють поквартирний чи подвірний обхід, з метою виявлення свідків злочину, збирання відомостей, що можуть бути використані для його розкриття. Встановлюють час, місце та обставини вчинення злочину, кількість злочинців, їх прикмети, наявність озброєння, транспортних засобів і напрямом, в якому вони зникли, які сліди ними залишені на місці події, які сліди через опір потерпілих у разі подолання перешкод могли залишитися на одязі або тілі злочинця, які речі викрадено, їх прикмети та індивідуальні ознаки тощо [8, п. 1.5].

Підсумовуючи окреслене вище, слід зауважити, що розглянуті правові підстави застосування оперативно-розшукових заходів з метою розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів загалом надають можливість вести наступальну боротьбу з даним видом злочинів. Водночас, у зв'язку із запровадженням положень нового Кримінального процесуального кодексу, з метою уникнення непорозумінь між слідчими та оперативними підрозділами на стадії досудового розслідування, підвищення ефективності взаємодії у розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів слід розробити комплект відомчих нормативних документів щодо організації роботи з розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів.

Список використаних джерел

1. Коментар до Конституції України / за ред. В. Ф. Опришко. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – 377 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – Ст. 2.
4. Про міліцію : Закон Української РСР від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 4. – Ст. 10.
5. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Інструкція, затв. спільним Наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 / Відомчий документ.
6. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. – К., 2013. – 275 с.
7. Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події : наказ МВС України від 22 жовт. 2012 р. № 940 / Відомчий документ.
8. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та під-

розділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700 / Відомчий документ.

Статья посвящена вопросам оснований и порядка применения оперативными подразделениями милиции оперативно розыскных мероприятий в уголовном судопроизводстве при раскрытии тяжких и особо тяжких преступлений.

The article is devoted to the question of the legal grounds of operational units of the police operative-search actions in criminal proceedings during the disclosure of serious and particularly serious crimes.

Стаття надійшла до редакції журналу 14 жовтня 2014 року.